

E U S K E R A

Euskaltzaindiaren lan eta agiriak
Trabajos y actas de la Academia de la Lengua Vasca
Travaux et actes de l'Académie de la Langue Basque

Perretxiku izenak Eibarren
Batzar txostenak

(Separata)

XX
1975
BILBAO

PERRETXIKU IZENAK EIBARREN

Eskaintza:

*Toribio Etxebarria, Eibarko
hiztegiaren egilea eta "perretxi-
kutalari" gogotsua zanari, gai
hontaz berakin izan nituen solas
atseginen oroigarri.*

J.S.M.

Gure herrian perretxikuak deitzen ditugu, "hongos" eta inoiz "Setas" gaztelera deritzen zaienei; frantsesez, ordea, "Champignons". Eta horiek biltzeko zaletasuna dutenei, mikologoei, Eibarren "perretxikularia". Eta badugu horietakorik anitz. Baina horiek erabili duten hiztegiar arduratuko gara gaurkoan.

Telesforo Aranzadi bergararrak 1897an eman zigun argitara "Euskal Herriko Perretxikuak. - Setas ú Hongos del País Vasco" liburu ederra, bi tomotan, bata testuz eta beste irudiz. Izenburuaren lehen partea euskaraz edukiarren, liburua bera erdaraz idatzia dago. Hala ere, perretxikuen euskarazko izenak bildu zituen zientziako izen teknikoan ondoan, eta honela perretxikuen hiztegia burutzeko lehen oinharriak jarri zituen. T. Aranzadi berak herriz herri bildutako hitzez gainera Lakoizketaren lanekin baliatu zen bere klasifikazioaren hornigarri.

Geroztik, eta batez ere azken urte hauetan, perretxiku liburuak asko ugaldtu dira, baina hala ere inork ez zu T. Aranzadiren zehaztasunik euskarazko izenetan, ondorengoak beranetik baliatu badira ere. A. Buesa, J.M. Busca Isusi, R. Lotina Benguria, I. Linazasoro, eta "Aranzadi" Elkar-teak argitaratu dituzte liburuok. Beretako batzuk zenbait argitalpen izan dituzte, txapelketak antolatu izan dira eta perretxiku-zaletasuna ugaldtu da Euskal Herrietan. Penagarriena, pagadiz, gaztainadiz, hariztiz, hain betarik ziren basoak urritu direla, piñadieri lekua egiteko, eta hemen perretxiku mota gutti dira.

Euskarazko izeneri zientziak jarritako izen teknikoekin behar bezalako lotura zehatzik eta izeneri eureri erabiltzen diren tokiko lekutasuna emateaz ezta ezer aurreratu; irudimenezko asmakizuneri esker, bai, izenok ugaritu dira, baina tokian tokiko sustrairik gabeko bataioz.

Neronek ez nuke nahi holako hutsik egiterik eta zaletasun zahar bat berrituaz, lekutxo apal batez baliaturik, gure herriko perretxiku izenak bildu ditut, jabetasuna duten izenez "perretxikulariei" eta euskarari laguntzeko askoz. Hemengo izen asko beste zenbait herritan ere hala erabiliko direnik ez dut ukatzen, baina bestetakoekin ere hau egin beharko litzake, zehatz-mehatz bildu, tokiko agiritzak uzteko.

Teknika klasifikazioa egiteko Henri Romagnesi-ren "**Petit atlas des champignons**" I eta II tomoak, (Bordas, 1962) hartzen dut oinharri eta T. Aranzadiren liburuarekin batean Jakob E. Lange eta D. Morten Langeren "**Guía de campo de los Hongos de Europa**" (Barcelona, 1969) lagungarri. Bigarren hau X. Llimona jaunak ingletetik itzulia da eta euskal izenak ere badakarzki "Aranzadi" Zientzia Elkartekoak emana.

Jatekoak ez diren perretxikuak nekez dute izenik. Edendunak edo toisikoak: **Sube-perretxikuak** dira, kirten luzezka mehez dutenean; eta **Sapu-perretxikuak**, kirtena labur eta lodizka dutenean. Hau hain hala delarik, urte askotxo dira **Esne-perretxikua** jakintzat ez nuelarik jateko balio izan behar zuela pentsatu nuela. Zergatik? Izena zuelako, geroztik ezagutu ditut Eibarren bertan *Lactarius vellereus* perretxiku hoietakoak jaten zituztenak.

Ondorean hogetahamaika izen klaseren fitzak emango ditut, euskarazkoan ondotik zientziazkoa jarriaz eta zenbait ohar gaineratuaz. Erdarazko espezie edo generoaren ordeztu familia hitza erabiliko dut, mota taldeak familia gisa biltzen direlako.

Inoiz, izen batekin ezagutzen dira familia osoa, eta perretxiku soil bat edo familia bateko bizpahiru izen ber-berarekin.

Noizik behinean, argigarri, Euskal Herriko zenbait herritan erabiltzen direnak aipatuko ditut, eta urrengo erdarazkoren bat ere bai, adibidetzarako ongi datorkidanean.

Teknikako izenetan ere, inoiz gertatzen da, batzuk era batera eta besteak bestera klasifikaturik edukitzea, eta honelakorik denean, norik zer izen ematen dion ipiniko dut. Esate baterako, **Susak**, gehienetan **Zizak** deitzen direnak, hiru erataria aurkitzen ditugu eta Romagnesi, Aranzadi edo Lange, gure lanerako oinharritzko hartzen ditugun autoreak, zientzia aldetik jantzienak direlako, bakoitzak zelan ematen duen jasoko dugu.

Gainerako luzapenik gabe, goazen orain izenen harira:

Asta-putza, *Scleroderma* denak edo gehienak dira, baina batez ere *Lycoperdon* piriforme eta *Bovista plumbea*. **Asta-putza eta Otso-putza**, bi izenok oso zabalduak dira Euskal Herrian, baina ez dut uste familia barruko bereizkuntzarik egiten denik. Erdaraz "Cuesco de lobo" eta "Cuesco de maíz" izenez ezagutzen dira.

Esne-perretxikua, *Lactarius vellereus* eta *Lactarius piperatus*. Gipuzkoako zenbait tokitan **Esne** edo **Esna** soilik deitzen zaio. Jatekoa izanarren, jendeak besterik uste du eta ardien janarizat bakarrik jotzen dute. Egia esan jaki bezala ezta hain ona.

Gibelurdiña, *Rusula heterophila*. **Urritxa** bezala ere ezagutzen da, baina **Urritx** izen honekin hobeto ezagutzen da *Russula* direlakoan familia guztia eta batez ere *Russula oyanoxantha*. Gipuzkoa gehiengan ordea, **Gibelurdiña** izenez ezagutzen dira **Urritx (*Russula*)** gehienak eta batez ere *Russula virescens* delako perretxiku paregabea, Eibar eta inguruko Deba-arroan **Urdiña** esan ohi dena.

Gorringo, *Amanita caesárea*. Beranduago kanpotik sartua izan behar du izen honek, ezagunagoa dugu **Kuletru** izenez.

Kuletrua, *Amanita caesárea*. Gipuzkoa gehiengan eta Nafarroako ifarmendebaldean **Gorringo** edo **Gorringoa** izenez ezagutzen da, eta esan dudana bezala, Eibarren geroago sartua izan behar du izen honek eta gutxiago erabiltzen da.

Kuletru-faltsua, *Amanita muscaria*. Aiñubeetan ematen da, edenduna da, baina perretxikutalariak ondo ezagutzen dute jatekotzat ez hartzeko. Erdaraz "Matamoscas" ere deitzen diote.

Lanpernak, Koillar edo lepo-ustaidun perretxikoak, kirten luzedunak, *Amanita* eta *Lepiota* familiakoak. Gutti jotzen dira jatekotzat eta gainera ez mikologia-zale guzien artean berdin. Jatekoen artean *Lepiota prócera* estimatzen da.

Lanperna oria, *Lepiota rhacodes* eta *Lepiota excoriata*. Jaki goxotzat hartzen dira.

Lanperna zuria, *Lepiota excoriata* eta *Lepiota naucina*. Guttiago ezagutzen dira, eta lehenengoa *Lanperna* ori-izenez ezagunagoa dugu batzuk nahasten badute ere.

Ondjuak, *Boletus* familiako perretxikoak. Ilkusi Toribió Etxebarriaren "*Lexicón del euskera dialectal de Eibar*" en (EUSKERA, X-XI, 1965-1966, Bilbao). Zaharrén artean oráindik entzuten dira Ondjua (J = y), Onddua eta Oindua ahozkerak; baina adinean aski sartuak diranén artean Ondua esatén da, eta konsonanteren batek jarraitzen dionean "u", "o" bihurtzen da; **Ondo-zuria** adibidez.

Ondo-baltza, *Boletus (Tubiporus) edulis* eta *reticulatus* antzekoa edo kidekoa eta *Boletus (tubiporus) aereus*.

Ondo-burubaltza, *Boletus (Tubiporus) aereus*. Gehiénéan, burubeltza bezala, *Boletus (tubiporus) edulis var. reticulatus*-ekin bereizteko erabiltzen da.

Ondo-zuria *Boletus (tubiporus) edulis*. **Ondo** edo **Onddo** hau ilunagoa edo argiagoa ematen den neurrian aldatzen da euskerazko izenez.

Onduak, **Ondduak**, *Boletus* perretxikuen izen orokorra. Jatekoen artekoztat dira, arestian aipatu ditugunez gainera eta **Ondua** izen hutsez *Boletus (Ixocomus) granulatus*.

Lehen esan dugunez, T. Echebarriak **Ondjua** jartzen du eta bere gutun batean, 1967ko apirilaren 7an idatzia, zehetasun hau ematen zidan: "**Ondjua**" que seguramente procederá de **hongo, hongus**, del romance y el latín, sólo cabe advertir que al euskerizar la voz, nuestros padres suavizan la dental d de la palabra **ondua** en forma que cabía representar con la apoyatura de una j o una y griega, según un arbitrio particular". Beraz, lehuntze ahozkeran honetan óngi dator dd erabiltzea.

Perretxikuak, *Basidiomicetos* mamidun guziak, nahiz jatekoak izan edo nahiz jaten ez direnak edo edendunak; denak oro **Perretxiku** izenez ezagutzen dira.

Piñu-perretxikua, *Lactarius deliciosus*. Izen berria da. Gazteleraz "Niscalalo" bezala ezagutzen da eta Katalanez "Rovelló" bezala. T. Etxebarriak lehen aipatu duan gutun hartan argitasun hau ematen zidan: "...entró en la categoría de las especies comestibles hacia 1910 o 1912, en Eibar a lo menos". Eta bere izenik ez ezagutzean **piñarixetakó perretxiko urdinzkia** deitzen hasi omen ziren. Hala ere, jakitun nago garai hartarako Zaldibar-en (Bizkaia) ezaguna zutela **Niskalua** izenez, gaztelerazko "niscalalo"tik hartua. Erronkarin, Pirineoetako piñadi naturaletan ezagutzen zuten, baina ez dut ahal izan euskarazko izenik aurkitzerik bertako zaharren artean eta "Rovellon" izenez ezagutzen dute. Bizkai-Gipuzkoetan, zalantzarik gabe, ***Lactarius deliciosus*** delako perretxiku hau ***pino insignis*** Adán de Yarza Lekeitiarrak Monterrey-tik orain ehun urte ekarri eta zabaltzeaz etorri da.

Gaur ordea, Gipuzkoako zenbait tokitan **Esne-gorri** deitzen hasi dira eta hala dakar Lange-ren espainolezko edizioak (J.E. Lange / D.M. langue, "*Guía de Campo de los Hongos de Europa*").

Salsa-perretxikuak, baita ere **Saltsa-perretxikuak**, eta inoiz **Saltsak** soilik, ***Cantharellus cibarius*** eta bere kideko ***Cantharellus amethystinus***. horietako bezala biltzen dira ***Hydnum*** familiako zenbait ere; adibidez, ***Hydnum repandum***, baina erraz bereizten dira, honek txapelean ez tentxoak bezala ditu eta ***Cantharellus***-ak marrak.

Sapu-perritxikua, *Boletus* eta ***Higrophorus***-en artekoetan edendun ustekoak edo jakitzak hartzen ez direnak.

Sube-perritxukua, *Copinus, Drosophila, Geophila* eta kidekoak, edendunak edo jatekotzat hartzen ez direnak.

Susak, *Lycphilum Georgii* (H. Romagnesi-k dakarrenez), ***Tricholoma georgii*** (T. Aranzadik "*Euskalerriko perretxikuak*" lanaren 53. orri-aldean) ***Tricholoma (Calocybe) gambosa*** (Lange-k dakarrenez). Perretxiku hau, Gipuzkoa gehienez, **Ziza; Tolosan, Ziza-zuria, Ziza-txuria; Bilbon, "Seta de Orduña"**.

Nafarroako Bertiz-aranean ezagutzen den **Kardu-ziza, *Pleurotus Eryngii*** delakoa, Gaztelan "Seta de cardo" dena, ezta ezagutzen Eibar aldean.

Teilla-perretxikua, *Russula emetica*, *Russula vesca* eta *Russula xerampelina* guziak nahasian erabiltzen dira izen honekin. Jakitzat jotzen diren horietakoak hobeto ezagutzen dira **Urritz-gorri** izenez.

Trufa edo **Tuba, *Tuber brumale* eta *Tuber melanosporum***. Gure herrian hain arraroa den perritxiku hau, zeren generalki lur lehorretan ernetzen baita, neronek hartu izan dut Munikola baserri ondoko hariztian, Egoarbitza mendiaren ifarraldean, Toribio Etxebarriak esan zidanez, berak ere ezagutu omen zituen Eibarko Txirixo-kaleko Manuel Mendarok batuak.

Udabarri-susa, ikusi **Susak**.

Udazkeneko-susak, *Clitocybe geotropa*. Erdarazko "Platera".

Urdin edo **Urdiña, *Russula virescens***. Eibartar perritxiku-zaleen artean gehien gustatzen dena. **Kuletrua** eta **Susak** eurak baino estimazioa handiagoa dute. Gipuzkoa gehienez **Gibelurdiña** deitzen zaio, baina badira **Russula** beste mota batzuk ere izen horrekin erabiltzen dituztela. Eibarren, ordea, **Urdiña** soil soilki **Russula virescens** da. Txalpagaineko berdea motaz etetzen dena da.

Urritxak edo **Urreitxak**, *Russula* klase guziak. Izenak bi eratara erabiltzen dira baina **Urritxak** bezala gehiago, Bizkaian ordea, alderantziz, **Urreitxak** bezala gehiago erabiltzen da.

Urritxa edo **Urreitxa, *Russula cyanoxantha* eta *Russula heterophylla*** direlakoeri bakarrik.

Urritx-baltza, *Russula nigricans*. Gehienak edenduntzat dute baina jatekoa da T. Etxebarriak zinoanez, bere gaztaroan: "se considera entre venenosas, recién salida a flor de tierra no se diferencia del **urritx** común (probablemente se han cometido equivocaciones entre **Russula cyanoxantha** y **Russula foetens** o **Russula sororia**, antes de tomar suficiente madurez, error frecuente aun en nuestros días —nere gehigarria duzu hau —), y como hay —esanez jarraitzen du Toribio — buscadores que no perdonan las piezas más insignificantes,

hay lugar a confusiones que son las responsables de muchos casos de intoxicación".

Urritx-gibelurdiña, *Russula cyanoxantha*. Perretxikutalari batzuk Urritxa soilik deitzen diote.

Urritx-gorrixa, *Russula vesca*, *Russula integra* eta *Russula xerampelina*. Hirurak jakitzat hartzen dira.

Urritx-gorriak, esateko era hau jateko ez diren *Russula* guzietan ematen zaie. Horien arteko: *Russula emetica*, *Russula maculata*, *Russula lepida*, *Russula pseudointegra* eta abar.

Juan San Martin

1974-IV-19

URDAINGO ZIZEN IZENAK

Duela bost bat urte, 1969-an, egina nuen Urdin-en ezagutzen dituzten zizen azterketa. Egin ere, urrian egin nuen lan hau bazter guzitatik ziza usain gozoa zariola. Ziza leku onak dira bai Urbasa mendia eta ai Aralar aldeko Beko-basoa. Hona hemen gehienik baliatu nituen gizonen izenak:

Martin Irigoyen, "Martin txiki", ordukotz 76 urte zituen. (MI)

Nikomedes Galarza, adin berekoa. Geroztik hila. (NG)

Luziano Goicoechea, 43 urte. (LG)

María Goicoechea, San Romanen alarguna. Hau ere hila. (MG)

Lanerako hartu nuen jokabidea hau da. Bakarka hartu eta ziza kontua aipatu. Gero gai zenarekin hartu-emanetan sartu. Hortarako:

1) Ezagutzen zituen ziza guzien zerrenda eskatu. Bakoitzak esan ahala idazten joan. Beren buruzko lana.

2) Izenak hartu ta gero, zizen kolorezko irudiak erakutsi. Nik "La Gran Enciclopedia Vasca" argitaldariaik egindakoarekin egin nuen (Bilbao, 1967, 5-6) R. Lotina Benguria-k gertatua.

3) Berek esandako izenen bat iruditan sartu gabe gelditzen bazen, xehetasun gehiago eskatu.

Batek esandakoa bestearen esanakin ez ongi etortzea gerta laike. Beste egun batez denok elkar hartu eta batean zuritzen genuen. Argibide haundia eman ohi du bilera honek.

Nik, beraz, GEV-ko zerrendari jarraituz burutu dut lana. Aranzadi-
ren bildumako izenekin ez dator beti berdin. **Ardaia**-k esate baterako, Urdinen bi mota baditu: "**Ardai zuria**" (*Polyporellus Squamosus*) eta "**Ardai beltza**" (*Fistulina Hepatica*). Aranzadi-k ez dakar izen horrenik. "*Polyporus Fomentarius*" dio berak ardaientzat, eta pagoko ardaia bezala uzten du. Halakotan, izen biak ematen ditut.

Izena. "**Perretxiku**" izena ez da erabiltzen Urdin-en. Arrotza bezala hartzen dute "**Zizak**" dira denak heurentzat. Zizak eta "**ointoak**". Ointoa ez dute sartzen zizetan. Badira **ziza onak** eta **ziza txarrak**. Ziza txarren izenik ez dakite; mota asko izaten omen da (MI). Udaberriko zizari, **maiatzeko ziza** esaten zaio.

Liburutan ontzat ematen diren ziza frango berek ez dute jaten. Ez bildu ere.

Euskal izenei buruz emango dugu izen zerrenda. Atzetik GEV-koen zenbakia. Aranzadi-ren zenbakia **A** hizkiarekin joango da.

Azpi beltza.- *Psalliota Campestris* (9). En Arruazu le llaman sultso, tambien larre sultso. (A66)

Azpi beltza.- *Agaricus Campester* (10). Champiñon. Aranzadi no registra este nombre.

Ama ointua.- *Amanita Caesarea* (1). Ona. (A1). Gorringo, en Arruazu.

Ama ointo txarra.- *Amanita muscaria* (2). (A5).

Ama ointo txarra.- *Amanita Verna* (5).

Aparnekia.- Bada ona eta txarra. Ona, "*Lepiota Procera*" (7).

Apernekia (txarra).- *Lepiota Cristata* (8). Aranzadi cita **Lepiota naucina** (A 13).

Ardai beltza.- *Fistula Hepática* (38). (A199). **Ardei**.

URDAINGO ZIZEN IZENAK

- Ardai txuria.**- Polyporellus Squamosus (36). Aranzadi-k ez dakar.
- Astoputza.**- Lycoperdon Perlatum (42). Aranz. "L. Coelatum" (A 222).
Urdaian-en **Otsopotza** ere esaten zaio.
- Zapoziza.**- Laccaria Amethystina (24). Etxarri Aranaz-en **Anka mea**.
- Zapoziza** (txarra).- Amanita Patherina (3). (A7).
- Ziza, zizia.**- Perretxiku guztiei esaten zaie, Ointoei ez bada.
- Errementa ointua.**- Boletus Badius (33). Haustean urdinu egiten da.
Hemen esaten dute txarra dala jateko (MI). (A171). Bi klase badira:
batek anka luzetxuo eta metxuago dauka eta arrasto ilunak. Txarra
da (NG)
- Errementa ointua.**- Boletus Satanicus. (34). Bada beste erementa ointo
bat dena puntaduna eta anka zuri. Txarrena (LG).
- Esne-sultsua.**- Esene sultsua. Lactarius Tormitosus (17). (A 108).
- Gibelgorri.**- Russula integra (20). Udazkenien ateratzen da. Gorri ilun-
txoa (MI). Russula Integra (A131).
- Gibelurdin.**- Russula Cyanoxantha (18). (A117). Gibel urdina eta gibelgo-
rria igualak dira, baina koloria diferentia. Gibelurdina goxuago; gorria
idorra ta mina. Bakarrik ezin da jan. Nahastuta jaten ditugu.
- Maiatzeko ziza.**- Tricholoma Georgii (46) Urdinen lehenago hasten dira
ateratzen. Otsailaren ondar egunetan ezagutu ditut nik. Halare maiatz
aldera ematen du gehiena. (A 20). Ziza larre beresiak izaten dira eta
batzutan aldatu egiten dira.
- Negrillak.**- Pasillus Atrotomentosus (25). Txiki txiki batzuk, gaina gris
antza dute eta pagaditan etortzen dira (NG).
- Nikalua.**- Lactarius deliciosus (16). Pinudikoa.
- Ointo burubeltza,** ointo beltza.- Boletus aureus (47). Ointo beltza sietsai
segi ateratzen da. Urbasa mendiyen asko izaten da, Bidozain parien
Iturmendiko aldera. (NG). (A148).
- Ointo buruzuria,** ointozuiya.- Boletus edulis (31). (A147).
- Otsopotza.**- Lycoperdon perlatum. (42). Cf. **Astoputza**.
- Pagoziza.**- Pleurotus Ostreatus (30) "Pago egurra usteltzen hasdani-
en ateratzen da. Pago guziek ez dute ekartzen klasia behar da hortakua.

Jende belarriain antzera ateatzen da: alde batetik itsasirik eta bestetik kanpora. Gue larrainien atera zituen menditik ekarritako egur batek. Jateko ona da. (NG).

Pinudikoziza.- *Lactarius deliciosus*. Cf. Nikalua.

Sultsua.- Iarre sultsua. Larre sultsua. Cf. Azpibeltxa.

Urrizizak.- *Clitocybe Geotropa* (48). Urrizizetan girtena zimela blin badute, biatzaikin zapaldu ta berriz lengo leran paatzen, onak dira. Ez dira hausten. Girtena badute txurituago eta giguinago, txarrak. (NG).
Urriziza zuria.

Urriziza beltza.- *Clitocybe Nebularis* (49). Ez da urriziza bezain ona.

Xixa.- Urriaren hasieran ateratzen diren ziza oriak. (MI).

Xixetak.- Xixak.- *Cantharellus Cibarius* (26). Erreta jaten dira Urdinen.

Xixeta atxapardunak.- *Clavaria Flava* (40). (A 216).

Ahuntzak eta ardiek gehienik jaten dituzten zizak: gibelurdina, gibelgorria, xixetak eta ointuek. Usaitik ezagutzen dituzten. Gutxitan jango dute huts eginik ziza txarra. Aldian behin bakarren bat lehertzen da. Azien da gorriak ointuak jaten ditu. (LG).

Ardaizuri gutxi izaten da (*polyporelus squamosus*). Saltsamendik badakit nik arbol bat ardaizuria ekartzen duena. Pilotak egiteko balio du. (LG).

Sultso txarrak jan da gero eroe bezala ibiltzen da. (Gure denboran ikusi dugu hori) (NG).

Onak bezala ematen diren ziza batzuk ez dira jaten Urdinen. Hala:

Atxaparrak (*Clavaria Flava*). Ugari etortzen da Urdinen.

Errementa ointua. *Boletus Badius*. Urdinez zikintzen delako.

Pagoziza. (*Pleurotus ostreatus*). Badakite ez dela txarra. Halare ez dute jaten.

Astoputza, Otso putza. *Lycoperlon Perlatum*. Uste dute txarra dela.

Ardaizuria, ardaizuria. *Polyporellus Squamosus*.

Ardaibeltxa, *Fistulina hepatica*.

“La Gran Enciclopedia Vasca”-ko lanaren egileak dio, ez duela Euskalerrian ziza hauen izenik arkitu: Lengua de Vaca, la platera eta la pardilla.

"La platera", *Clitocybe geopatra*, Urdinen "urriziza zuria" da.

"La pardilla", *Clitocybe nebularis*, gure herrian "urriziza beltza".

"Lengua de Vaca" ez dakit zoin den.

Poxointsuak.- Txikitan esaten ziguten Arbazun ziza motadun guziak txarrak direla.

Puskatu eta urdintzen badira, txarrak.

Luzaiden zilarrezko zerbait sartzen zuten zizak egiten ari ziren urinean. Zilarra beltzatzen bada, ziza txarrak badira.

Ziza txarrak jandakoan ontzi bat olio hotz, eskutza bat gatzarekin hartzea on da. Barneko guziak itzultzen dira. (NG).

Ziza onak zartarian olio hartu egin behar omen du, ez ura utzi (Francisco Galarza).

Bai ta ere erremedio ona, baso bat esne hotza hartzea omen da.

Halare, ziza pozointsuen kontrako erremediorik hoberena, ez jatea.

J. M. Satrustegi

1974-5-24

AZTERKETA SINTATIKORAKO AZTERBIDEA

ESALDIA	<p>SN: Izen Sintagma (Sujetua) Bizkaitik etorritako Mari eta Peru jatorrek, Etxebeltzeko etzeko jaun-andreek.</p>	<p>N: Guna Mari eta Peru</p> <p>Aposizioa Etxebeltzeko etzeko jaun-andreek M: Mugatzaileak</p>
	<p>SV: Aditz Sintagma (Predikatua) behi eta txal haiek pozik erosi eta eman dizkiete, beren nafarrerria eta guzi, Etxezuriko Anton eta Matxini</p>	<p>Aditz-predikatua Izen-predikatua</p> <p>N: Guna Erosi eta eman dizkiete</p> <p>M: Mugatzaileak</p>

ESALDIA: Bizkaitik etorritako Mari eta Peru jatorrek, Etxebeltzeko etzeko jaun-andreek, behi eta txal haiek pozik erosi eta eman dizkiete, beren nafarrerria eta guzi, Etxezuriko Anton eta Matxini.

AZTERKETA URRATSAK:

- 1.- Pasartean, esaldiak bereizi.
- 2.- Esaldian, SN eta SV-ak bereizi.
- 3.- SN-an nahiz SV-an N eta M bereizi.
- 4.- Gainerako xehetasunak bereizi.

{ Soila Konposatua Mari eta Peru	{ ZuM: Zuzen-mugatzaileak jatorrak	{ ZeM: Zehar-mugatzaileak (osakideak: Kompl.)	{ Atzizki bidez Bizkaitik etorritako	{ Lokarria Helburua
{ Soila Konposatua erosi eta eman	{ ZuE: zuzen-egina (Objeto dir. behi eta txal haiek	{ ZeE: zehar-egina (Obj.ind) Etxezuriko Anton eta Matxini	{ Guna Mugatzailea	{ Soila Komposatua
{ Predikatua pozik	{ I: inguratzaileak beren nafarrerria eta guzi	{ (Aditz lotzaileekin Aditz ez-lotzaileekin pozik	{ Guna nafarrerria Mugatzailea bere, eta guzi	

J. Intxausti

1974-4-19

TXIRRITA ETA BASARRI

Mintzaldi baten eranspen bezala badut zerbait esan beharrik.

Donostiako Aurrezki Kutxa Muzipalaren aretoan, 1974.urteko Martxoaren 22an eman nuen mintzaldi hartan, bertsolaritzaren alderdi berezi bat erabili nuen: sozio-kulturazko aldakuntzen araberan bertsolaritzak eduki dituen aldakuntzak.

Kontesto honen barruan eta orduan nionaren argigarri bezala, gaur Txirrita eta Basarri elkarrekin konparatu nahi ditut. Izan ere, bertsolaritzak XX.gizaldian egin dituen aldakuntzak aditzera emateko ez dago sinbolo adierazgarriagorik bi bertsolari hoiek elkarren ondoan jartzea baino.

I.-ORDUKO MINTZALDIAREN HARI NAGUSIAK

Kultur historiaren hariko aldakuntzak

Helburu bezala hau nuen gogoan: nolako balio-iritzia ematen dioten bertsolaritzari Euskal Herriko kulturarietiek eta nola erabilia izan den herri bertsogintza olerkarien artean. Gain begiratu batek zerbait esplikatu ditzake bertsolaritzak gizaldi hontan eduki dituen gorabeherak, krisisaldiak eta suspertualdiak, eta balio-iritzi desberdinek ekarri dituzten ondorio onak eta txarrak.

Hiru unada berezi nituen XX.gn gizaldian: bat, 1900.etik 1930.a arte; bigarrena, 1930.etik 1960.a arte; eta hirugarrena, 1960.az geroztiko urteak. Eta urtealdi bakoitzean gaiaren bi alderdiri begiratzen nien: intelektual mailako idazlarien iritzietan agertzen den joera bertsolaritzari buruz, eta, bestetik, gure poesigintza idatzian bertsolaritzaren ekarriari egiten zaion arrera. Eta gauza garbia dirudi gero eta arrera hobea duela bertsolaritzak jakintzalarien artean eta poesigintza idatzian erabilkeran.

Soziologiaren hariko aldakuntzak

Bigarren alderdi hau aztertzeko, ikuspuntu hau hartu nuen: industria-aurreko aroan sortua da bertsolaritza, teknika-aurreko aroan, demokrazia-aurreko aroan, artzantza eta baserriko giroan, bizi-lege berriek era askotako aldakuntzak eskatzen dizkiete bertsolariei, garai hontako eskakizunen arabera beren egitekoa bete dezaten.

Baserri giroko gizarte legeen ordez uritarteko gizarteak dituen joera berriak ezarri nituen, dela jakintzaren aldetik, dela teknikaren aldetik, dela demokraziaren aldetik, dela bestelako bizimoldeen aldetik. Eta joera berri hauen arabera aztertu nuen gero bertsolaritza bera, orainaldian hartu dituen espresio bide berrietan ikusia.

Aldakuntzak ikusi genituen entzunleen aldetik, bertsolariaren beraren mailan, jaialdiaren inguru, gaiari buruz eta abar. Eta argi dago gauza bizia dela bertsolaritza, bizitzari ondo atxikia. Hori bai, agian gizaldi hontan bertsolaritzak egin dituen aldakuntzarik haundienak gizarte alderdikoak izan daitezke eta ez hainbeste bertsogintzaren eta poesigintzaren alderdikoak.

Hala ere, ez da txikia izan bertso egituraren aldetik egin den aldakuntza. Aipatu nituen orainaldian erabili ohi diren konposizio eta gaiak eratze-ko moduak, esaeren aldetik egin diren berritzeak eta ageri diren burumoldeak ere bai: logika, zehaztasuna, erudizioa eta euskera garbiagoa. Hontaz gainera ikusi genituen gaiak aukeratu eta agertzeko bideak eta erak, bereziki azpimarkatuz sinbolismoaren baliapidea, liriko jarrera norberekoia eta azken urteetako bertsolaritza sozial baten sentiberatasuna.

Beste alor hontan gauza berri gutxiago nabari badira ere, aipatu beharrik nituen neurketari buruz, puntuei buruz, eta, batez ere, doinuei buruz egin diren aldakuntzak. Siñalagarri deritzait musika aldetik egin den aurrerapideari.

TXIRRITA ETA BASARRI

Hontan bukatu zen nere orduko mintzaldia. **Eta esan** nuenaren egiztapen bezala hona orain hemen aldakuntzako kate hortan ageri den saltorik garrantzitsuenetakoa gizaldi hortako bertsolaritzan.

II.-TXIRRITA ETA BASARRI ALDERATUEZ

Etena

Eten haundi bat sortzen da, dudarik gabe, 1935. ez geroztik bertsolari zahar eta gazteen artean. Eta eten hori ez da, hain zuzen, gizaldi desberdinen arteko tirabirek bakarrek sortua. Sakonagoko zerbait ere badabil tartean. Bukatzen ari den kultura jakin baten eta sortzen ari den beste kultura jakin baten arteko etena ere ba zen han.

Basarrik, egia da, une hartan iraultza joera baten indarra zekarkien, orduko gazte askoren joera aberrikoa. Baina, bazekarkien, baita ere, sozio-kultura mailako joera orokor bat, zibilizazio berriago baten eskakizuna, azken urte hauetako bertsolarien araupide jakina: apain jantzia, hizketa txukun eta aberatsa, errespetuzko jokabidea, eskola eta garaia garaiko pentsamolde zehatzagoa. Eta "Victoria Eugenia"-ko txapelketaz gero, -Basarrik irabazi zuen hartaz gero,- zokoratutik bezala gelditu zen Txirritaren belaunaldia. Ordu berri bat zetorren: gazteariaren eta kultur forma berriagoen ordua.

Eskolagabea eta eskolatua

Aipatu ditugun bi maila hauk, - eskolagabea eta eskolatua,- konstante bat bezala ditugu bertsolaritzaren historian. Xenpelarren garaitik hasi eta gaur arte nabariak dira herri tradizio hutsezko bertsogintza eta zerbait eskolatuena. Txirrita ahoz ahozko eskola bizian ikasia dugu. Tradizioa du iturri nagusia. Basarrik, ordea, beste prestakuntza jantziagoko bat du liburuaren aldetik: oso aberatsa izanik ere Errezilgoaren ahoz ahozko jakinduria zaharra, asko baliatu da bera liburuaren iturritik, dela kultur arloan, dela bertsogintzan.

Eta bertsolaritzari gagozkiolarik, ez da ahaztutzekoa Basarrik Otaño-ri dion esker ona eta Kepa Enbeita "Urretxindorra"-ri dion begirunea. Txirritaren baitan ez da ageri horrelako irakaskuntzarik, "ene eskola-nagusi" baten aitormenik.

Sortzez biak nekazariak ditugu. Etxeko giroz eta izatez, Txirrita ez zen errotu kalean; Basarri, berriz, kaletartua da umetandik. Eta ogibideari baga-

gozkio, Txirrita ez zen pasa piontza mailatik; eta Basarri, berriz, kazetalaria dugu lantegiz, eta lan hontan eskatzen den eskolaren jabe. Desberdintasun hau kontutan hartu beharrak ditugu bi bertsolari hauen bertsogintza balioztatzean.

Argitaraldien desberdintasuna

Batek bezala besteak ondare ona utzi digute bertsogintzan, ondare bikaina. Hala ere teknikaren aldetik badute beren arteko bereizkuntzarik. Txirritaren arloa bertso paperetara biltzen da; eta, gehienekoz ere, "Bertsolariya" asterokoan, batez beste, %50 aleetan idaztera. Hontan, ordea, gaurko joerei lotuagoa izan da Basarriren langintza: Liburuak argitaratu ditu, eta, azken aldera batez ere, irratian eta periodikoan, nahiz beste aldizkarietan egin du bere bertsogintza, komunikabide hauek dituzten legeen arabera. Handia da bi bertsolari hoiaren artean hemendik datorren desberdintasuna.

Luzeagoak dira Txirritaren jardunaldiak. Baditu Hernaniarrak 21 bertsoko saioak, baditu 18, 16, 15, 14 eta 12 bertsokoak. Badu bat 4 bertsokoa; eta saio hau, hain zuzen periodikurako egina, "Pueblo Vasco"-n argitaratua. Batez beste 14 bertsoko jardunaldiak ditu Txirritak. Basarri berriz, 18 bertsokoak bi saio ditu lehen liburuan. Eta bi bertsoko saio bat ere badu. Gehienak 10 bertsotik beherako saioak ditu. Batez beste 7,9 bertsoko saioak.

Gai librexeagoan egiten den jardunaldia eta komunikabideen eskakizunean egiten den komentario poetikoa desberdin direnez gero, Basarri korikretuagoa da gaiaren aukeramenean eta erabilkeran, iragankorragoa. Txirritak, aldiz, gai zabalagoa hartzen du, arnasa haundiagokoa, aberatsagoa, berak aukeratzen duelako eta asmatzen, -batez ere "Bertsolariya"-n, bere gogairea eta esango duenaren gaia.

Gai berdinean dagerkiguten desberdintasuna

Azaleko konparaketa batez, eta asko gehiago gabe, nahiko garbi azaizten zaigu ez direla berdin aipatu bertsolariok. Ez da bat-bera aditzera ematen diguten kultur giroa; ez da berdina baten eta bestearen literatur gustamoldea; eta desberdina bizi duten gizarte-arazoa eta lantegia. Ikus ditzagun zenbait zehaztasun:

Herriko elizan eman mixioak: Basarri predikalarien beren urbiletik eman-

TXIRRITA ETA BASARRI

go ditu bere gaiak: pentsabide zehatza, esaera neurrikoa, hari-hariko gaiaren erabilkuntza, eliz gizonen hizkuntzaz ongi jabetua. Eta Txirritak, aldiz, arloteago behar bada egingo du eliza barruko hizketa hori baina umoretasunez eta ikusmolde herrikoiagoz eta sotilagoz.

BASARRI

“Aurtengo mixioak
josiak ditugu
Aste orren oroitza
beti izango degu
Agur, aita maiteok,
poz pozez gaude gul
Noizik beiñ egizute
gugatik erregu
Eriotzeko orduan
ez gaitezen galdu.”(1)

TXIRRITA

Ministro oiek izandu dira
predikadore sotilak
lendabiziko gizonengatik
izugarrizko batallak
gero aboan sartu dituzte
neskatxak eta mutillak,
azkenerako astindu ziran
atsuen patar botillak
.....
“Aita San Pedrok sartu gaitzala
zeruetako atian
denak jostatzen an ibiltzeko
aingeruekin batian”.(2)

Nahiko garbi dago hemen aipatu dugun bien arteko aldea

Aberriaren gaia: Hala beharraren hala beharrez edo ez dugu eskuartean euskaldunok Basarriren bertso aberrikoi askorik. Ikus daiteke, ordea, Txirritarekin duen desberdintasuna bi bertsolari hoiengatik xehetasun zenbait gogoan hartzen badugu. Txirrita oso minbera da XIX. gizaldian Euskal Herrian gertatutakoekin; bete betea du fueroen aldarrikatzea; noiznahi darabilki Kantabria hitza euskaldunak adierazteko; maiteak ditu Lekobide, Lartaun, Osabal eta ele zaharretako pertsonaiak; eta oso zorrotza du kritikagintza eta iritzien moldakizuna.

Basarrik, berak gai honi buruz argitaraturiko bertso saio gutxi eta “iratz” zitezkeenak bakarrak badira ere, ez da ahaztu behar Otañoren aberrietasunaren gerritik duela aihena, eta Basarriren bertso emaitza aberztzaletasuna indar jakin batetan zegoen garaiko lorea dugula: XX. gizaldiko joeretan, Otaño eta Enbeitaren urbileko bertsoz baliaturik eta kritikazko baino areago bihotzak ukitzeko jokabidez nabarmentzen dena.

Gizarte auzia: Basarri profesio liberal bati atxikia bizi izan da; eta Txirritak, berriz ogibidea hargin-pioitzatik zuen. Horregaitik, edo, gauza bizi bizia da Hernanikoak duen sentiberatasuna gizarteko auzietan. Proletargoaren saillean sailkatua dugu. Eta darabilzkien iriizimoldeak herrian errotuak ditu erabat. Langile denez mintzo zaigu Pasaiko Portuan egindako huelgan. Ez Basarrik eta ez beste euskal idazle askok erabil ez dezaketan ozentasunez.

Politika giroari bagagozkio, berriz, giro nahiko desberdinetan osatu dute beren bizitza batek eta besteak. Benetan nabaria derizkiot bide hontan Basarrik eduki duen oztopogarriari eta kateari. Iñoren bertsogintzan nabari bada askatasuna-ezaren debekua, Basarri baitan ez dela ttikiena esango nuke nik. Ez da neurtzen erraza aberri giroa kentzeak Basarriren bertsogintzaren gain jaurti duen eraso gaiztoa.

Beren nortasuna: Bertsolariaren beraren tipologia zerikusi handia du bertsogintzaren arrakastarekin. Zelebreria eta umorea bezala, seriotasuna eta errespetoa ere siñale bereziak dira bertsogintzaren intentzioa eta gazi-gozoa ager daitezten. Kontuan eduki beharrezkoa da tipologia, bertso jardunei buruz balio-iritzia eman beharrea arkitzen garenean.

Txirritak umore jatorra du, umore ugaria, zenbaitetan alproja; eta Basarri serio antzean azaltzen zaigu gehienetan. Txirrita sagardotegi eta ostatuen alaigarri da; eta Basarri publikoari zor zaion gizabidearen eusgarri. Txirritak ez du oztoporik astindu beharrak astintzeko, hitz mingarriak erabiltzeko; baina Basarrik ez du erabili satira gogorrik, hitz mingaririk. Hori bai, badu azpimarkatzeko zerbait, Txirritak ez duena: sentitzen duen oiña-zeak eraginarazten dion bertso dramatikoak.

Tipologia aldetik harrigarria Txirritaren nortasuna. Fernando Amezketa-tarraren mailara iristen ez bada ere, badu antzeko zerbait, beste guzien artean asko nabarmentzen duena: sortu ditu hamaika zelebkeria, eduki ditu hamaika ateraldi eta neurritz kanpokoak da haren umorea. Gaiez eta gizalegez kabida handiko gizona da, herri herriko pentsamolde arrunten ispilu jatorra.

TXIRRITA

BASARRI

1.- Nekazaria sortzez; langile soil ogibidez 2.- Eskolagabekoa	1.- Nekazaria sortzez; kaletartua umetan; kazetalaritza ogibidez. 2.- Eskolatua

TXIRRITA ETA BASARRI

- 3.- *Maisutza jator bat gabe: herrikoia*3.- *Maisu bati atxikia: Otaño eta K. Enbeitararen hildotik*
- 4.- *Euskera aberatsa, erderakadarekin;*4.- *Euskera aberatsa, garbia eta bizia baiña oso bizia*
- 5.- *Esaera zaharrak, trinkotasunik gabe,*5.- *Esaera zaharrak, esaera berriak, illundura gutxi.*
- 6.- *Bertso egiturari buruz Xenpelarren teknika.* 6.- *Berdin*
- 7.- *Musika arloteagoa* 7.- *Musika aberatsa eta aukerakoa*
- 8.- *Arnasa haundiagoko gaiak.* 8.- *Eguneroko gaiak, azken aldera batez ere, komunikabideen arabera.*
- 9.- *Usariozko eskolaren agergarri haundiena* 9.- *Eskola berri baten sortzaile, batez ere sozio-kulturazko aldakuntzak bertsogintzan txertatuz*

Bi adierazgarri hoiak aipatu ondoren, gauza nabaria da aldaketa baten bulkoa daramala bertsolaritzak. Eta aldakuntza bera nolakoa izan den ikusteko estimagarri jo dugu Txirrita eta Basarri elkarrekin konparatzea. Ez da izan nere asmoa norgehiagoka bat egitea eta onena zein den erabakitzea. Lanpide hau bertsolaritzak berea badu ere, -gogora ditzagun txapelketak eta sariketak -, bestelakoa izan da nere asmoa: bakar bakarrik ikuspuntu bat eman nahi izandu dut, bertsolari eskola desberdinen arteko osakiak zeintzu diren gogoan har ditzagun, eta horrela gero eta osoagoa izan dedila une jakin bateko bertsogintzari buruz ematen dugun balio-iritzia.

Juan Mari LEKUONA

1974-5-24